

TEMA MONOGRÀFIC

Activisme juvenil, dones i educació.
Una visió històrica¹
Youth activism, women and education.
A historical vision

Ferran Sànchez Margalef
ferran.sanchez@ub.edu
Universitat de Barcelona (Espanya)

Isabel Vilafranca Manguán
ivilafranca@ub.edu
Universitat de Barcelona (Espanya)

Liliana Arias Ortiz
liliana.arias@correounivalle.edu.co
Universidad del Valle (Colòmbia)

Data de recepció de l'original: 22-12-2023

Data d'acceptació: 06-03-2024

RESUM

El present article analitza l'evolució dels moviments juvenils a Europa durant l'era contemporània i el canvi que hi ha hagut en el seu model educatiu. El jovent ha passat de ser mobilitzat per a fins bèl·lics a implicar-se en qüestions com la justícia social,

¹ La recerca que ha donat lloc a aquests resultats ha estat finançada per l'Institut Català Internacional per la Pau (ICIP). Projecte titulat "D'un jovent per a la guerra a un jovent per a la pau. Moviments juvenils i educació (1914-2022). Passat, present i futur" (ICIP019/22/000018).

l'equitat econòmica, el feminisme o el desenvolupament sostenible. Aquest canvi es va produir principalment a partir del Maig del 68 i la caiguda del mur de Berlín l'any 1989, i ha suposat tant el ressorgiment com la repolitització del jovent. A més, també es comparen els moviments juvenils militaritzats del segle XX amb els moviments actuals, que s'organitzen a través de xarxes socials i tenen un caràcter més horitzontal, deslocalitzat i internacional. Aquests moviments promouen valors com la participació activa, la solidaritat i la implicació del jovent amb la societat i el futur de la humanitat. En definitiva, s'ha produït un trànsit d'un jovent per a la guerra a un jovent activista que es mobilitza a favor de la justícia social i la convivència pacífica mundial.

PARAULES CLAU: joventut, història de l'educació, moviments juvenils, activisme juvenil, pacifisme.

RESUMEN

Este artículo analiza la evolución de los movimientos juveniles en Europa durante la era contemporánea y el cambio que ha habido en su modelo educativo. Los jóvenes han pasado de ser movilizados para fines bélicos a involucrarse en cuestiones como la justicia social, la equidad económica, el feminismo o el desarrollo sostenible. Este cambio ocurrió principalmente después de Mayo de 1968 y la caída del muro de Berlín en 1989, y ha supuesto tanto el resurgimiento como la politización de los jóvenes. Además, también se comparan los movimientos juveniles militarizados del siglo XX con los movimientos actuales, que se organizan a través de redes sociales y tienen un carácter más horizontal, descentralizado e internacional. Estos movimientos promueven valores como la participación activa, la solidaridad y la implicación de los jóvenes con la sociedad y el futuro de la humanidad. En definitiva, se ha producido un tránsito de una juventud para la guerra a una juventud activista que se moviliza a favor de la justicia social y la convivencia pacífica mundial.

PALABRAS CLAVE: juventud, historia de la educación, movimientos juveniles, activismo juvenil, pacifismo.

ABSTRACT

This article analyzes the evolution of youth movements in Europe during contemporary times and how their educational model has changed. Youth has transitioned from being mobilized for war purposes to getting involved in issues such as social justice, economic equity, feminism, and sustainable development. This

change mainly occurred after May 1968 and the fall of the Berlin Wall in 1989, which has led to a resurgence and politicization of youth. Additionally, the article compares the militarized youth movements of the 20th century with the current movements, which are organized through social networks and have a more horizontal, decentralized, and international character. These movements promote values such as active participation, solidarity, and youth involvement in society and the future of humanity. In conclusion, there has been a shift from a youth for war to an activist youth that mobilizes in favor of social justice and global peaceful coexistence.

KEYWORDS: youth, history of education, youth movements, youth activism, pacifisme.

I. INTRODUCCIÓ

En un context internacional com el contemporani, marcat pel confrontament del Pròxim Orient, per la invasió militar d'Ucraïna i pels interessos contraposats de les potències econòmiques i financeres, convé posar de manifest i fomentar l'esperit crític del jovent intentant conscienciar de la importància del seu compromís en la construcció de la pau, de la seva participació activa en el teixit social i de la seva implicació en diferents associacions juvenils activistes que reclamen la justícia social, la no-violència, l'equitat econòmica financera entre els països del món, la inclusió dels col·lectius vulnerables, el desenvolupament sostenible i la igualtat de gènere, entre altres molts aspectes.

Diferents moviments juvenils estan demostrant la seva capacitat per a organitzar i promoure accions de conscienciació i lluita pacífica en defensa de valors universals per tal de garantir la dignitat humana. A través de campanyes, manifestacions i projectes de cooperació internacional, aquests joves han aconseguit captar l'atenció de la societat i mobilitzar a altres joves per sumar-se a la seva causa. Això evidencia el rol fonamental del jovent en la transformació social i la millora de les condicions de vida de les persones. És imperatiu, doncs, que en aquest context incert i complex, s'analitzin les condicions que porten a l'empoderament, la participació i la mobilització del jovent.

Ens trobem en un món polaritzat, en què els partits d'ideologies extremistes, armats en algunes ocasions de discursos racistes i discriminatoris,

augmenten progressivament la seva participació política i representació a les institucions democràtiques d'arreu del món. Davant aquesta realitat, convé revisar els moviments juvenils que es van formar a l'ombra del conflicte armat de principis del segle xx, la Primera Guerra Mundial, així com el seu vessant educatiu, per observar com el jovent ha transitat des d'una mobilització amb fins bèl·lics a un associacionisme i activisme pacifista.

Així doncs, aquesta recerca radica en demostrar la tendència pacifista i a favor dels drets humans per la qual ha transitat la joventut al llarg del segle xx, tenint en compte que a principis de segle aquesta era mobilitzada, pràcticament en la seva exclusivitat, per motius castrenses. Per realitzar un recorregut sistemàtic, des del punt de vista temàtic i territorial, es començarà definint què s'entén per moviment juvenil. Un moviment juvenil és un conjunt de processos socioculturals impulsats pel jovent, o on el jovent hi participa majoritàriament, com a grup social definit. Malgrat no en totes les èpoques el jovent ha estat quelcom homogeni sinó que es una categoria dinàmica i que canvia amb el pas del temps, sí es pot afirmar que és una etapa marcada pel pas o el trànsit del món de l'educació al laboral o del treball.

A continuació, una vegada definit, grosso modo, què és un moviment juvenil, passem a relatar l'estructura del treball que es presenta. L'article navega entre el continent europeu, el món i, en particular, Catalunya. Territorialment, comença a l'Europa de començaments de segle xx. Després, i com a producte de l'efecte de la globalització econòmica de principis del segle xxi, analitza els moviments juvenils actuals al món i els seus trets característics. Una vegada descrits aquests, es fa un repàs del moviment pacifista català que fou un dels pioners, en el context franquista, del moviment antimilitarista i d'insubmissió. Per últim, i com s'anuncia al títol, es dedica un apartat a l'activisme juvenil i les dones. Aquest punt s'inicia amb una relació de militants internacionals prou conegudes per, finalment, aterrar a Catalunya on s'hi troben dones activistes i joves que denuncien les injustícies socials i els excessos socials i ambientals de l'actual neoliberalisme econòmic. Per tant, es transitarà des del món a Catalunya i des de Catalunya al món en un viatge constant d'anada i tornada. Al cap i a la fi, una tensió, alhora que unió, entre el localisme i el globalisme, com a mostra del signe dels temps.

2. LA MOBILITZACIÓ DEL JOVENT A EUROPA A LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XX

Res nou aportem quan afirmem que la Primera Guerra Mundial va mobilitzar gran part del jovent del continent europeu. Com és sabut, el jovent adquirí un gran protagonisme en el context cultural del vell continent el període d'entreguerres. Per bé que en èpoques anteriors a la Gran Guerra, la mobilització era parcial, tal com corresponia a l'essència de la monarquia del segle XIX, aquest enfrontament bèl·lic va suposar la mobilització total. Al marge d'aquesta crida al jovent per a la guerra, a Europa la joventut adoptà un gran protagonisme al llarg del segle XX, especialment durant la primera meitat. Aquest transcendent paper es deixà sentir en la proliferació de l'associacionisme juvenil. En efecte, els moviments juvenils van arrelar al llarg i ample de la geografia europea. No obstant això, els modes, maneres i motivacions de les associacions emergents fou notablement diferent. En realitat, el comú denominador era que estaven formats per joves, i en algunes ocasions, fins i tot, organitzat per ells. És sabut que una de les principals i primeres associacions juvenils de principis del segle XX a Alemanya foren els Wandervögel, fundats per Karl Fischer l'any 1896. Les «aus errants» sorgiren d'un grup d'estudiants de l'escola superior del barri berlinès d'Steglitz. Com bona part dels moviments juvenils, els Wandervögel suposaven un «ample moviment de contestació i d'oberta rebel·lió contra el món liberaldemocràtic i el socialisme marxista».² No hi ha dubte que, com a grup juvenil, suposava una declaració, una forma de rebel·lió i de protesta contra el món industrial i mecanicista, així com una defensa i voluntat d'un retorn a la natura per aconseguir un món diferent i millor. És evident que foren les primeres empentes d'un moviment juvenívol que reclamava el seu lloc propi a la història, un jovent que –rebutjant els valors imposats pel capitalisme, la revolució industrial i el món adult burgès i acomodat– es rebel·lava contra la tradició heretada, ansiosa de reprendre els valors romàntics: exaltació del sentiment, de la natura, de la noblesa i de la bellesa. Dit en altres paraules, el jovent alemany reaccionava contra la societat guillermina molt abans de la Primera Guerra Mundial. De seguida, aparegueren moviments juvenils que, per bé que es diferenciaven entre ells en certs matisos, compartien l'essència

² COSPITO, N. *Los Wandervögel. La juventud alemana de Guillermo II al III Reich*, Barcelona: Ediciones Nueva República, 2002, pàg. 9.

de denunciar un futur artificial, reclamant nous començaments. Així mateix, insistien en ser independents i estar dirigits per joves.³

Entretant a Europa es fundà el moviment escolta a instàncies del general Robert Baden-Powel. Els Boys-Scouts –nens exploradors– foren una agrupació que prest s'estengué i s'internacionalitzà.⁴ L'Escoltisme havia realitzat el seu primer campament en 1907 a Anglaterra. Sobtadament, adquirí una dimensió internacional –fins i tot al nord i sud d'Amèrica–, i congregà als seus «Jamboree» –trobades i campaments internacionals– a milers de joves scouts. Veritablement, Espanya no quedà al marge de la influència escolta i l'any 1911 –impulsats per Teodor Iradier i Artur Cuyàs –sorgiren els Exploradors d'Espanya, els reglaments dels quals foren aprovats en 1912. Aquell mateix any nasqueren els «Jovestels» de Catalunya –amb una marcada influència dels «Éclaireurs de France»–, un projecte d'escoltisme laic sota la iniciativa d'Ignasi Rivera Rovira. Aquesta empena la seguiren Vitòria i Madrid. Com a contrapartida, l'any següent, el 1913, el Bisbe de Barcelona animà a la creació de caus de Boys-Scouts de creença catòlica.⁵ Com a conseqüència, l'associació d'Exploradors d'Espanya es reconeixia oficialment en un Real decret de 1914 i arrelà a moltes ciutats com ara Madrid, València, Barcelona, Santander, Gijón, Logronyo, Saragossa i alguns pobles de Galícia.

Per bé que els moviments juvenils de principis de segle reclamaren els valors del romanticisme alemany de retorn a la natura, el foment de la companyonia i la denúncia dels valors imposats pel mercantilisme industrial, les tones canviaren a partir de 1918, coincidint amb el final de la Gran Guerra. Arribats a aquest punt, en el període d'entreguerres, els moviments juvenils europeus prengueren altres dreces, sobrevinguts pels esdeveniments mundials i la conjuntura internacional. No en va, en aquesta època, i a la llum de la mobilització total que suposà en el jovent la contesa mundial, els moviments juvenils deixaren de ser exclusivament organitzacions de temps lliure i excursionisme per a comprometre's políticament o vincular-se a determinades ideologies o religions.

Amb tot, a la pròpia Alemanya, els Wandervögel, que havien intervingut en la guerra, després d'ella es foren radicalitzant, aproximant-se fins i tot a

³ KOCH, H.W. *La Juventud Hitleriana*, Madrid: Librería Editorial San Martín, 1976, pàg. 9.

⁴ BADEN-POWEL, R. S. *Escultismo para muchachos: un manual de instrucción en buena ciudadanía haciendo vida de campaña*, Scout Interamericana, 1976.

⁵ FULLANA, P. «Els Boys-Scouts a Espanya (1913-1915): desconfiances i divisions de l'episcopat espanyol», *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació*, núm. 34 (2019), pàg. 183-199.

posicions pròpies del nacionalsocialisme. Aquest moviment, que es manifestà en contra de les condicions imposades per les potències vencedores al tractat de Versalles a Alemanya, prengué progressivament una consciència militant que feu que els joves s'aproparen a mirades fanàtiques. Sabut és que la joventut alemanya no combregà amb l'esperit de la República de Weimar que assumí, sense pal·liatius, les condicions dictades per l'acord de Versalles al seu país. Les lligues juvenils es foren apropiant de l'ideal de comunitat popular, el mite de la sang i de la raça, la fe en la missió de la joventut i del poble alemany al seu conjunt.⁶ D'aquesta manera, els Wandervögel foren integrant-se en la Hitlerjugend (Joventuts Hitlerianes) abandonant l'esperit romàntic fundacional i combinant posicions extremes. Tant fou així que en 1936, tota la joventut alemanya ja estava integrada al moviment nazi.

La versió femenina de les Joventuts Hitlerianes fou la Lliga de Dones Alemanyes, també conegudes com Germanes de les Joventuts Hitlerianes, que es fundà l'any 1930. Aquesta lliga estava formada per nenes d'entre 14 i 18 anys. A partir de 1938, també s'instaurà una secció coneguda com a Societat de Fe i Bellesa per a joves d'entre 17 i 21 anys que tractava de preparar-les pel matrimoni, la vida domèstica i la formació laboral. Després de l'esclat de la Segona Guerra Mundial, moltes joves d'aquest moviment esdevingueren ajudants de les forces armades alemanyes, realitzant tasques militars auxiliars (de logística, comunicació i administració) tant per a la Luftwaffe (força aèria), com per la Kriegsmarine (marina), com per la Heer (exèrcit de terra)

Fos com fos, l'exemple del moviment juvenil totalitarista nazi germànic no és el primer en Europa. Un dels seus precursors fou el moviment feixista italià de la joventut anomenat Obra Nacional Balilla que naixia dos anys després de la marxa sobre Roma de 1922. Als seus orígens els Balilla –que prengueren el nom del llegendari heroi que l'any 1746 dirigí als genovesos contra Àustria– integraven a nens d'entre vuit i catorze anys. Paga la pena subratllar que en un principi aquest moviment tingué una voluntat higienista, per a regenerar la salubritat de la infància decaiguda pels efectes de la industrialització urbana i prevenir malalties. Tanmateix, prest derivà en un òrgan d'educació esportiva, cívica i premilitar. Als Balilles seguien els avantguardistes –joves de catorze a divuit anys– i, per últim, els feixistes –dels divuit als vint-i-un anys. Atenent les seves natura i missió comunes, la denominació del Balilles també l'adoptaria posteriorment l'Organización Juvenil Española (OJE). En qualsevol cas,

⁶ COSPRTO, N. *Op. cit.*, pàg. 101.

convé recordar que aquesta organització juvenil, com també passaria amb el Komsomol (moviment juvenil rus creat l'any 1918 a instàncies del Congrés Bolxevic i el Partit Comunista), era una font de reclutament i de nutrició en mans del totalitarisme.

Respecte a això, en la Rússia Soviètica, el 1918, s'havia fundat un moviment juvenil propi d'aquesta nova era d'associacionisme juvenil que es conegué per la seva abreviatura Komsomol. La Unió Comunista de la Joventut, tal com es tradueix en català, va esdevenir l'òrgan juvenil del Partit Comunista de la Unió Soviètica que, junt amb els Pioners, acabaren constituint-se com el planter del Partit Comunista.⁷

Per extensió, també a Portugal, l'any 1936, s'instaurà un moviment juvenil de caire militar per iniciativa de la dictadura de Salazar, anomenat Organizaçao Nacional Moçidade Portuguesa a la qual pertanyien obligatòriament els joves dels set als catorze anys. Com a moviment juvenil de caire feixista, cercava el desenvolupament dels seus membres de culte al cap i l'esperit castrense al servei de l'Estado Novo. Convé recordar que l'Estado Novo fou el règim dictatorial que entrà en vigor a Portugal a partir de 1933. Aquesta organització, que va tenir vigència durant els quaranta-vuit anys que es perllongà la dictadura portuguesa, confraternitzà i mantingué diverses trobades amb el Frente de Juventudes franquista.

Certament, en l'àmbit juvenil, la gran obra del franquisme fou la creació a partir de 1940 del Frente de Juventudes. De forma similar a altres associacions juvenils europees ja citades, l'objectiu prioritari fou, sense cap mena de dubte, l'adoctrinament de la infància i del jovent. Des de la seva fundació el Frente de Juventudes es consagrà a aquesta labor, tot intentant organitzar-se en una estructura paramilitar destinada a la formació i al foment de la disciplina en la infància.⁸ En relació a aquest fet, a l'escola, el Frente de Juventudes assumí el control de dos aspectes fonamentals, la formació política, a través de l'assignatura «Formación del Espiritu Nacional» (FEN) –així com dels rituals i normes que aquesta marcava– i de l'Educació Física. En definitiva,

⁷ ALCOBA, A. *Auge y ocaso del Frente de Juventudes*, Madrid: San Martín, 2002, pàg. 31-32.

⁸ ALCOCER, L. *Radiografía de un fraude: notas para una historia del Frente de Juventudes*, Barcelona: Planeta, 1978; MAURI, M. «Disciplinar el cuerpo para militarizar la juventud. La actividad deportiva del Frente de Juventudes en el franquismo (1940-1960)», *Historia Crítica*, núm. 61 (2016), pàg. 85-103; MAURI, M. «Frente de juventudes y escuela: la construcción del imaginario social de la juventud durante el franquismo (1940-1960)», *Historia de la Educación. Revista interuniversitaria*, núm. 35 (2016), pàg. 321-334.

ambdues matèries havien de cursar-se obligatòriament per tots els nens i nenes escolaritzats.

A fi de dotar-lo d'una estructura ordenada i fer efectiva la seva finalitat formativa –o performativa, segons com es miri– de la infància i de la joventut, el Frente de Juventudes s'organitzà en agrupaments per unitats, emulant el model militar⁹. Al cap i a la fi, una estructura a mig camí entre el paramilitar i el premilitar destinada al reclutament de la infància i la joventut i a la seva mobilització en cas necessari. Per la seva part, la Sección Femenina,¹⁰ que també depenia directament del Frente de Juventudes, reproduí un esquema força semblant. Si bé aquestes eren formades, en la seva immensa majoria, per a l'esfera privada, també n'hi hagué algunes que reberen una educació enfocada a participar políticament de manera activa. D'aquesta manera, a mesura que les joves anaven avançant en la formació nacionalcatòlica, la Sección Femenina desenvoluparia dos models de dona diferents i, consegüentment, dues formes de servir a la pàtria des de la feminitat. En primer lloc, aquelles falangistes exemplars pel seu valor o abnegació, que es dedicarien a la militància i a encarnar l'exemple de dona franquista, i en segon terme, la resta de dones, que contribuïren a enaltir el país a través de la maternitat.¹¹

En el context de la geopolítica europea, paral·lelament a les organitzacions juvenils relatades caldria afegir tot el corrent de moviments catòlics que es van originar, principalment, per la por de l'Església a un «incendi revolucionari» després de la revolució russa de 1917, de la formació del Partit Comunista el 1920 i de la progressiva accentuació dels antagonismes socials.¹² Per tal de defugir la distància que separava l'Església Catòlica del món obrer, van aparèixer associacions com la Joventut Obrera Catòlica (JOC), nascuda sota l'impuls del sacerdot Joseph Cardijn a Bèlgica el 1925, o també la Joventut Estudiantil Catòlica (JEC), sorgida a socaire de l'anterior el 1929 a França.

Malgrat l'aparició de tots aquest moviments juvenils, en aquesta època també nasqueren moviments de natura anarquista o llibertària que defensaven

⁹ MAURI, M. «Un cuerpo fuerte para asegurar la esencia española. La Educación Física del Frente de Juventudes durante el Franquismo (1940-1960)», *Materiales para la Historia del Deporte*, núm. 18 (2015), pàg. 29-40.

¹⁰ BARRERA, B. «La Sección Femenina en perspectiva. Historia y otros relatos sobre las mujeres de la Falange», *Historia contemporánea*, núm. 62 (2020), pàg. 265-295.

¹¹ AGULLÓ, M.C. «Entre la retòrica i la realitat: Juventudes de la Sección Femenina. València (1945-1975)», *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació*, núm. 7 (2004), pàg. 247-272.

¹² BAUBEROT, A. «Los movimientos juveniles en la Francia de Entreguerras», *Hispania. Revista Española de Historia*, núm. 225 (2007), pàg. 21-42.

el pacifisme i l'antimilitarisme. Conegut és el cas, per exemple, de Ferrer i Guardia (1899-1909) i l'Escola Moderna de principis del segle xx. Des del racionalisme lliurepensador, el seu projecte educatiu proposava una tasca emancipadora de lluita contra la ignorància i la superstició a través d'una acció educativa de base científica, racional i integral. Així mateix, en aquesta època cal destacar moviments educatius antiautoritaris, com ara l'experiment pedagògic d'A.S. Neill (1883-1973) portat a terme a l'escola Summerhill a Suffolk, Anglaterra. L'essència d'aquesta escola era la llibertat, per a assolir l'autoregulació dels educands que posa èmfasi en la llibertat i el autocontrol. A tot això podem afegir el moviment impulsat per Everett Reimer (1910-1998) amb el títol «l'escola ha mort» que es perllongà al llarg dels anys setanta del segle passat amb l'aportació d'Ivan Illich (1926-2002) i el moviment de desescolarització. Totes aquestes iniciatives educatives posaven en qüestió l'autoritarisme del mestre en l'acció educativa, com a denuncia del propi sistema del capitalisme i de l'escola com el lloc en què aquest sistema es legitima i reproduceix les relacions de poder de les classes hegemòniques del sistema.

3. LA MOBILITZACIÓ DE LA JOVENTUT A FINALS DEL SEGLE XX I ELS DOS PRIMERS DECENNIS DEL SEGLE XXI, D'EUROPA AL MÓN.

Després de l'ensorrament de la Joventut que representaren les dues Guerres Mundials a l'acabar amb el futur de milions d'ells, el moviment sorgit a França en Maig del 68 marcà un punt d'inflexió en la història de la joventut. En certa manera, Maig del 68 significà un abans i un n després en la trajectòria dels moviments juvenils. A partir de la revolució estudiantil que es manifestà en els carrers de París i de Lyon, principalment, sorgeix una nova joventut que ja no obeeix cap ideologia, sinó que reclama una cultura alternativa i pròpia. També la caiguda del mur de Berlín i l'apertura del teló d'acer facilitaran el sorgiment de nous moviments juvenils de natura molt diferents dels seus predecessors. En rigor, una joventut renovada que reclama el seu propi espai i es manifesta per motius diferents als interessos partidistes feixistes o comunistes dels seus avantpassats immediats. Una joventut que no vol obeir sinó rompre amb l'anterior.

D'aquesta forma, Maig del 68 fou el naixement d'un jovent il·lusionat, un jovent que no volia conformar-se amb el món heretat. Una joventut que volia rompre amb la tradició, alliberar la paraula, dotar de sentit l'experiència

i gaudir del desig d'educar i aprendre. Aquesta lluita simbòlica emplaçà el jovent a no deixar-se dir, fer o manipular per cap instància externa, ni pares, ni professorat, ni governants, ni tan sols partits polítics.¹³ L'afany d'assolir un estatus propi que no estès condicionat ni subordinat a altres grups socials o polítics que fins aleshores els havien instrumentalitzat i com ja havien reivindicat prèviament els autors del moviment antiautoritari en educació o inclús el propi discurs de Célestine Freinet (1896-1966) sobre la pedagogia popular, suposà un reclam de l'autonomia del jovent. També es va propulsar el desig de viure intensament, transgredint la programació mecanitzada i previsible per revertir-la en formes alternatives de relació, de discussió, de diàleg i de combat.¹⁴ I aquests foren, en definitiva, les crides del jovent que secundà el 68 així com els moviments que d'aquest fenomen sorgiren, a saber, el *hippie*, entre d'altres.

Més enllà del moviment estudiantil i de la simbologia del Maig del 68, una altra efemèride juvenil que vaticinà una transició política, econòmica i social fou la caiguda del Mur de Berlín el 9 de novembre de 1989 i la subsegüent apertura del teló d'acer. La caiguda del Mur de Berlín fou un esdeveniment històric que apuntalà el final de la Guerra Freda. La unificació d'Alemanya produïda per la caiguda del Mur fou la conseqüència d'una sèrie de reivindicacions, principalment juvenils, que tingueren lloc al llarg d'aquell any. Aquestes protestes reberen el nom de la *Tardor de les Nacions*. Aquestes agitacions posaren fi a una utopia. A saber, el somni i il·lusió pròpia de la Modernitat que s'havia originat amb el moviment il·lustrat. Al cap i a la fi, fou la fi del mite del progrés indefinit, de la innocència capitalista de la igualtat d'oportunitats, de la creença en una ètica racional, neutral i universal, de la il·lusió i de la fe en l'escola com agent educador igualitari i democràtic, a més d'un llarg etcètera de promeses i il·lusions incomplertes. En definitiva, la generació del Mur de Berlín fou una joventut desencantada amb aquesta utopia que inicià una nova manera de fer filosofia basada en la de-construcció, en el postestructuralisme i, en definitiva, en la postmodernitat.

A la llum d'aquests esdeveniments de la segona meitat del segle xx, s'obrí una incipient etapa de dialèctica entre la joventut i la societat, conjuntura que afavorí moments de profund canvi social i cultural. Es podrien citar, a tall d'exemple, el trànsit de la modernitat a la postmodernitat, la denúncia de la

¹³ PAGÈS, A. «Maig del 68: la paraula alliberada i el desig d'educar», *Temps d'Educació*, núm. 56 (2019), pàg. 167-180.

¹⁴ Idem, *op. cit.*, pàg. 177.

polarització econòmica mundial (països capitalistes i el bloc comunista), l'inici d'una societat postcapitalista, postdemocràtica, postindustrial i, fins i tot, postcultural. En aquesta nova societat de l'actualitat, de principis del segle XXI, el jovent està tornant a prendre el protagonisme que d'ell s'esperava. Afirmar el polítleg Albert Fernández que «el éxito de una sociedad en crear, mantener y expandir las condiciones para el florecimiento de la juventud solo se manifiesta a cabalidad cuando esta juventud se torna a criticar despiadadamente a la sociedad que la produjo».¹⁵ Tant és així que els actuals moviments socials, principalment compostos per joves, sorgeixen precisament, entre d'altres molts aspectes, per manifestar-se en contra dels efectes de la globalització econòmica. Després de la irrupció del neoliberalisme derivat del derrocament del bloc soviètic, els joves s'organitzen a través de nous mitjans i canals per denunciar els excessos d'una economia agressiva social i ecològicament. Doncs bé, han sorgit una sèrie de moviments juvenils que, a diferència dels de principis del segle XX, no gaudeixen de fins bel·licistes o para-militars, no preparen als adolescents per a la guerra sinó que lluiten a favor de la pau, de la concòrdia mundial i del desenvolupament sostenible social i econòmic. En fi, un jovent que es mou per nobles propòsits com la igualtat social, el respecte als drets fonamentals o l'equilibri mediambiental, entre altres aspectes.

En realitat, en la transició del segle XX cap al XXI, des de finals dels anys vuitanta i principis dels noranta del segle anterior fins a l'actualitat, segon decenni del segle vint-i-un, els moviments juvenils han canviat radicalment la seva natura convertint-se en caixes de ressonància i de denúncia dels efectes que l'economia neoliberal provoca. Aquests moviments comparteixen un comú denominador. S'intentarà explicar, en endavant, quines són les característiques essencials dels mateixos.

En primer lloc, tots els moviments han sorgit, més o menys, en la mateixa dècada i s'han reforçat amb el pas del temps. Existeix, en general, una coincidència cronològica en els orígens d'aquests moviments. Seria a finals dels anys seixanta i principis dels setanta, i s'enfortiren i institucionalitzaren entre els vuitanta i els noranta del segle anterior. En segon lloc, una altra de les característiques compartides és que tots els moviments qüestionen la concepció nord-occidental de progrés. Aquests grups juvenils es mostren, en general, contraris amb les desigualtats socials derivades del neoliberalisme occidental (feminismes, lluites a favor dels drets humans, marginacions,

¹⁵ FERNÁNDEZ, A. «Breve historia de la juventud», *Letras libres*, 2013. <https://letraslibres.com/revista-espana/breve-historia-de-la-juventud/> [Consultat el 3 d'octubre del 2022].

racismes, moviments en contra del canvi climàtic, etc.). En fi, joves dissidents i associacions de protesta deslocalitzades.¹⁶

En tercer lloc, podria dir-se que un altre dels trets distintius dels nous moviments juvenils és la seva organització. Són àmpliament descentralitzats. A diferència dels moviments jeràrquics de principis del segle xx, les associacions de joves actuals són d'estructura oberta, igualitària i informal. Gaudeixen d'una gran capacitat per a convocar la protesta com a forma d'acció, moltes vegades a través de les xarxes socials o de mitjans de comunicació massius o informalment, i utilitzen la protesta presencial tant per exercir pressió política com amb fins educatius i pedagògics. És a dir, per estar presents en l'opinió pública a més d'intentar afegir afiliats o nous membres. Com a bon exemple d'aquesta última característica podríem citar el cas del moviment dels *Indignats*. En aquesta línia, aquest moviment sorgí sobre la segona dècada de l'actual segle, després de la crisi financera global que travessà el món a partir del dos mil vuit. Era un moviment principalment juvenil que havia vist esfondrar-se la seguretat de la societat opulenta capitalista posterior a la caiguda de la Unió Soviètica. Aquesta onada d'indignació s'estengué per Europa i portà a terme una sèrie de protestes per moltes capitals del vell continent, denunciant el règim basat en el poder del capital financer, la subordinació de les polítiques socials als interessos del mercat, la precarització de la població derivada de les polítiques econòmiques d'ajust fiscal estatals.¹⁷ Les diferents manifestacions que es realitzaren durant l'any 2011 feren que el moviment s'expandís per tot el món i, a més de ser objecte d'atenció en els noticiaris dels mitjans de comunicació, atragueren multitud de joves del planeta que es varen afegir al moviment seduïts per la defensa dels drets socials que empara la reivindicació dels *indignats*.

En quart lloc, i afegit als anteriors, aquests moviments solen tenir un líder mediàtic, un referent o una espècie de mirall en el qual els associats, afiliats o convençuts poder reflectir-se. Podríem citar exemples com ara Greta Thunberg, Marinel Sumook, Emma González, Sarah Mardini, Malala Yousafzai,¹⁸ entre moltes d'altres. Aquestes activistes són emblemes, persones

¹⁶ GIL CALVO, E. «La deslocalización de la protesta juvenil», *Revista de Estudios Juveniles*, núm. 76 (2007), pàg. 147-161.

¹⁷ ACEVEDO, A.; SAMACÀ, G. «Juventud y protesta global hoy: por un análisis retrospectivo», *Revista Científica Guillermo de Ockham*, vol. 10, núm. 1 (2012), pàg. 15-26.

¹⁸ YOUSAFZAI, M.; LAMB, C. *Yo soy Malala. La joven que defiende el derecho a la educación y fue tiroteada por los talibanes*, Madrid: Alianza, 2015.

amb biografies que funcionen d'exemple per altres persones, referents que personifiquen un objectiu pel que lluitar i, sota aquest punt de vista, realitzen una funció pedagògica i educativa. Encara més, són activistes que fan la funció d'esdevenir un agent representatiu de la problemàtica que es denuncia i la tasca pedagògica de conscienciar sobre aquesta matèria en concret, és a dir, de fomentar el pensament crític a la societat civil. Perquè, no ho oblidem, els moviments juvenils també tenen una ineludible funció educativa envers els seus afiliats, els joves o els potencials membres que es puguin incorporar, a més de per a la societat en general.

4. DE L'ANTIMILITARISME A LA INSUBMISSIÓ: EL CAS DELS MOVIMENTS PACIFISTES A CATALUNYA

Pel que fa als moviments pacifistes a Catalunya, poques novetats podem afegir a l'excel·lent i exhaustiu treball de recerca doctoral de Carles Ordás García titulat «De objetores a insumisos. Surgimiento, expansión y desarrollo del movimiento antimilitarista en Catalunya, 1971-1989» dirigit pel Dr. Marín Corbera, del Departament d'Història Moderna i Contemporània, i defensat a la Universitat Autònoma de Barcelona en novembre de 2015. Val a dir que aquesta investigació fa palès que Catalunya fou una de les comunitats pioneres en desenvolupar un moviment antimilitarista donat que hi va haver, des de la dècada dels anys setanta, un jovent organitzat de resistència del servei militar obligatori. En realitat, durant la segona meitat del segle xx es va estendre, en l'àmbit internacional, un moviment de refractaris al Servei Militar Obligatori arreu d'Europa. La motivació d'aquesta resistència fou de natura molt diversa, des d'argumentacions religioses fins a raons personals, conviccions de no-violència o antimilitaristes. Aquests moviments es van materialitzar en el desenvolupament d'un jovent objector de consciència. Tant a Catalunya com a la resta de l'estat, el sorgiment del moviment antimilitarista dels anys setanta estigué fortament marcat pel context de la dictadura franquista.

Sigui com sigui, com a altres punts geogràfics, el moviment antimilitarista tingué molt a veure amb el pacifisme. Aquesta confluència es produeix, principalment, a la segona meitat del segle vint, quan s'està desenvolupant la «carrera armamentista». Aquesta qüestió sorgí durant els anys de la Guerra Freda, a causa de l'arsenal nuclear que tant el bloc soviètic com EEUU arribaren a acumular. De fet, l'antimilitarisme i el pacifisme compartiren arrels quan un jovent es negà a fer el servei militar obligatori, i nasqué el

moviment d'objecció de consciència. El primer cas de resistència pública, i no només religiosa, d'objecció de consciència fou Pepe Beunza, de l'Hospitalet de Llobregat. Seguint la seva estela, es desenvolupà un nucli a Can Serra (barri obrer d'aquesta ciutat catalana) que es constituí com el primer grup d'objecció col·lectiva. A aquest jovent de Can Serra el seguiren altres colles juvenils de l'estat espanyol, d'algunes ciutats i altres indrets confluint finalment l'any 1977 en la creació del MOC (Moviment d'Objectors de Consciència). Ben mirat, la creació del MOC suposà el desplegament definitiu d'un moviment antimilitarista¹⁹. A mesura que la dècada dels vuitanta avançava, el MOC va anant prenent cos i tingué una presència considerable arribant a estar en pràcticament totes les capitals de província i d'altres ciutats més petites. A més, el MOC fou l'organització més important antimilitarista i va coordinar campanyes a nivell estatal a banda d'esdevenir en un espai de reunió i debat entre els refractaris.

Respecte a això, a Barcelona encara hi hagué un nucli més radical antimilitarista que fou el GANVA (Grup d'Acció no-Violenta) (GANVA-GAMBA, a partir de 1981). El GANVA, per tal de difondre les seves idees i expandir el seu discurs pacifista, publicà la revista *La Puça i el General* que tingué ressò en els principals cercles antimilitaristes, tant de Catalunya com de la resta de l'estat. Amb el pas del temps, els grups antimilitaristes anaren reunint-se en locals i espais anomenats Casals de la Pau, on es trobaven per coordinar accions amb altres moviments socials, com ara associacions de veïns, activistes feministes, ecologistes, pacifistes, *no violents* o militants de partits d'esquerra, entre d'altres. La fundació d'un espai de trobada facilità que els grups pacifistes establissin elacions, fins al punt que la GANVA-GAMBA s'aplegà amb Mili KK,²⁰ o el col·lectiu del moviment anti-OTAN –que culminà amb el referèndum de 1986– o la Coordinadora pel Desarmament i la Desnuclearització Total de Catalunya.

Tot aquest procés i moviment –que feu confluïr el pacifisme amb l'antimilitarisme, l'activisme pel desarmament i els refractaris de les armes nuclears– tingué el seu punt culminant el 20 de febrer de 1989 quan 57 joves d'arreu d'Espanya decidien abandonar les casernes, o no incorporar-se a files, o directament abandonar les places que ocupaven de la Prestació Social

¹⁹ ORDÁS GARCÍA, C. «De Objetores a Insumisos. Surgimiento, expansión y desarrollo del movimiento antimilitarista en Catalunya, 1971-1989». Tèsi doctoral presentada a la Universitat Autònoma de Barcelona. (2015).

²⁰ Idem.,3 *Op. cit.*, pàg. 451.

Obligatòria tot personant-se a les portes dels Governaments militars corresponents. Així naixia la insubmissió, un desafiament massiu cap a les autoritats militars. Un moviment col·lectiu que demostrà, amb el final del Servei Militar Obligatori l'any 2001, que l'acció conjunta i coordinada assoleix resultats més eficients que l'acció individual i aïllada i que la tasca de conscienciació social i d'activisme esdevé una acció educativa eficaç per aconseguir la transformació social.

5. ACTIVISME JUVENIL, DONES I EDUCACIÓ: DE LES MILITANTS INTERNACIONALS A L'EXEMPLE DE LES CATALANES

Més enllà del moviment d'insubmissió, val a dir que en aquest període han anat apareixent moviments socials juvenils que han gaudit d'un tarannà feminista alhora que han reivindicat un canvi social vers un món més just i igualitari. Cal recordar que el feminisme és un moviment que sorgí amb força a principis del segle xx i que ha lluitat per la visibilització, la igualtat de drets i l'empoderament del gènere femení. Progressivament, la dona ha anat conquerint protagonisme en l'espai públic, ha deixat de banda la reclusió a la llar i l'obediència per assolir major reconeixement i intervenir de forma més activa en la vida pública. Abans s'ha esmentat el fet que hi ha molts exemples de persones activistes que fan una funció de líder mediàtic d'una determinada problemàtica o denúncia social. A continuació, s'enumeraran algunes persones que en són exemples d'activisme juvenil i que, a més a més, són dones. Abans d'anomenar-les, cal recordar que la seva militància esdevé un referent i, sota aquest punt de vista, la seva presència, denúncia o discurs adopten la forma d'un ensenyament, en definitiva, d'una acció educativa. Heus aquí on es troba la confluència entre l'activisme juvenil i l'educació. Dintre del llistat de joves i dones activistes, paga la pena recordar el conegut cas de Greta Thunberg, jove sueca que lluita contra el canvi climàtic. Junta amb ella es troba el cas de Marinel Sumook, que també és una activista que defensa del medi ambient, procedent de Filipines i que sobrevisqué a un tifó. També es troba l'exemple de Emma González, procedent dels Estats Units. Una jove que defensa el control d'armes i que va sobreviure a un tiroteig durant la seva escolaritat de secundària. La mort de molts companys en aquell episodi va fer que Emma participés en una manifestació contra la violència armada i la seva dissertació es va fer viral, esdevenint un emblema del control d'armes.

Nogensmenys, s'hauria de citar endemés a Yasaman Aryani, una jove iraniana que lluita pels drets de les dones i fou arrestada per negar-se a emprar el vel. El seu compromís amb aquesta causa l'ha portat a sofrir una sentència que la castiga a setze anys de presó. Igualment, Sarah Mardini que, després de fugir de Síria devastada per la guerra civil junt amb la seva germana Yusra, nadadora olímpica, demanà asil polític a Alemanya. Per fugir de Damasc, les dues pujaren a una embarcació cap a Grècia. A uns deu kilòmetres de la costa grega, l'embarcació comença a enfonsar-se. Elles s'endinsaren en l'aigua i van remolcar la barca amb els refugiats fins a la vorera. Amb aquest gest, les dues germanes han esdevingut voluntàries de l'associació d'ajuda als refugiats i, en particular, en l'ajut al rescat d'embarcacions en perill al Mediterrani.

Sense cap mena de dubte, un altre clar referent de l'activisme juvenil és Malala Yousafzai, que rebé quan solament tenia disset anys el Premi Nobel de la Pau. Malala ha estat una jove pakistanesa que ha lluitat pel dret de l'escolarització de les nenes i els drets de les dones. El seu compromís la portà a ser víctima d'un atemptat talibà que posà la seva vida en un greu perill. No podríem oblidar, en aquest breu llistat de dones joves activistes a Sophie Cruz, una nena que només amb cinc anys es dirigí al Papa durant la seva visita als Estats Units per a sol·licitar-li que solucionés el problema dels nens immigrants sense documentació, que moltes vegades són separats de les seves famílies i, fins i tot, repatriats.

En l'àmbit internacional cal dedica unes línies a les activistes que han estat víctimes del seu propi activisme i denúncia social. Un clar exemple podria ser el de Marielle Franco, activista del Brasil i militant per la defensa dels Drets Humans i, en concret, dels drets de les dones de color, especialment les procedents de les 'favelas' (barris marginals). Fou una feminista que defensà l'empoderament de les dones de color en Brasil, prioritzant les que viuen en zones marginals. El seu assassinat en març del 2018, després d'exercir la política municipal com a coordinadora de la Comissió de Defensa dels Drets Humans i Ciutadania de l'Assemblea Legislativa de Rio de Janeiro, va provocar manifestacions multitudinàries que reclamaren l'esclariment de la seva mort. El seu exemple ha servit a moltes dones i polítiques a seguir lluitant per la dignificació de la dona, especialment pels drets de la dona de color i de les dones procedents de col·lectius vulnerables o marginals. Junt a Marielle, es troba Ahed Tamimi, activista palestina que lluita contra l'ocupació israeliana del seu territori. Tamimi va ser condemnada i detinguda per les autoritats israelianes sense possibilitat de defensar-se amb advocat ni la presència dels seus pares, quan era una menor d'edat. Va complir condemna a una presó

de Cisjordània per bé que hi va haver una campanya internacional que reclamava la seva llibertat. A aquesta mobilització hi va participar Amnistia Internacional. El juliol de 2018 va ser alliberada després d'haver completat la seva condemna, no obstant això, l'any 2023, després dels atacs de Hamàs a Israel, va tornar a ingressar a presó acusada d'incitació al terrorisme. Finalment, ha estat alliberada en el context d'intercanvi de presoners a finals de novembre de l'any 2023.

En el cas de Catalunya, cal mencionar, entre molts d'altres, el cas de Míriam Hatibi, de Desireé Bela-Lobedde o la periodista Alba Sidera. Totes tres són exemples d'activistes compromeses que consagren la seva vida a denunciar fets injustos, o fan defensa de drets fonamentals, des de diferents posicions professionals i perspectives. Míriam Hatibi, per la seva banda, és membre actiu de la comunitat musulmana. Després de fer un grau universitari d'Economia a la Universitat Pompeu Fabra, va fer un postgrau d'Internacionalització a la Universitat de Barcelona. Treballa com a analista de dades en una agència de comunicació. Des de la seva posició de dona musulmana i d'identitat polièdrica, advoca per un feminisme interseccional i combat la islamofòbia. D'origen marroquí, i com a dona crescuda i formada a Catalunya, defensa la pluralitat dels feminismes i lluita contra els prejudicis que es donen des de la cultura occidental a la religió islàmica i l'ús del hijab, sobretot amb la pressió dels mitjans de comunicació.

Així mateix, la vilanovina afro-descendent Desireé Bela-Lobedde denuncia l'existència d'un racisme sistèmic i estructural i els privilegis de l'estètica de les dones blanques. Critica l'odi i l'apologia que es fa del racisme a les xarxes socials i la neutralitat i permissivitat d'aquestes envers la discriminació racial. A més, desenvolupa una àmplia tasca de comunicació a través de la seva pàgina web i el seu blog on escriu periòdicament al voltant del racisme i de l'empoderament de la dona d'origen africà o afroamericà. Ha publicat també a diversos diaris i ha escrit i col·laborat en llibres amb títols tan atractius com ara *Ser mujer negra en España* (2018, Editorial Plan B), *Metamba Miago. Relatos y saberes de mujeres afroespañolas* (2019, United Minds), o *Minorías* (2021, Plan B).

Un altre exemple d'activista és la periodista Alba Sidera Gallart, natural de Girona i corresponsal del diari *El Punt Avui* en Roma des de 2012. La seva lluita es materialitza en contra les ideologies neofeixistes i els moviments d'extrema dreta que estan sorgint a Europa. Ideologies i pensaments que amaguen un gran racisme, una exaltació d'idees contra col·lectius històricament perseguits i la recuperació de figures com Benito Mussolini, dictador italià del

període d'entreguerres europeu i un dels màxims representants del feixisme totalitarista, de l'anticomunisme i del pan-italianisme. Amb la seva obra *Fascismo persistente. La Italia de Meloni y el ascenso de la extrema derecha en Europa* (2023, Àgora) posa de manifest la seva preocupació pel populisme dels discursos d'extrema dreta que estan ressorgint arreu del vell continent que fou escenari de les dues guerres mundials al segle xx.

Aquest breu recorregut, a tall d'exemple, per la biografia de dones activistes deixa palès que progressivament, des de la història dels moviments juvenils militaritzats de principis del segle xx on els moviments femenins només eren un annex al servei dels masculins, hi ha més dones capdavanteres en els processos de transformació social. Així mateix, es posa de manifest que la seva lluita fa avançar la societat cap a direccions alliberadores, innovadores i, en definitiva, humanitzadores. Per bé que la societat ha anat avançant cap a un major reconeixement de la dona, és de justícia recalcar la important tasca que realitzen aquestes activistes en la lluita per la igualtat de drets. Així, recuperar la seva memòria i fer extensiu el seu pensament interpel·la la nostra reflexió, la nostra cultura i, com no, la nostra acció educativa.

6. A TALL DE CLOENDA. EL JOVENT, IL·LUSIÓ DE FUTUR

Després de tot, al llarg d'aquest recorregut pels moviments juvenils del segle xx i de principis del XXI s'ha observat com el jovent transitava des d'una mobilització de natura essencialment bèl·lica fins a un jovent pacifista, que es mou per fins de justícia social, global i ecològica. Davant un món estructuralment neoliberal, políticament enfrontat, econòmicament fragmentat i d'interessos contraposats, un món on els moviments d'extrema dreta van guanyant representació política, on les ideologies neofeixistes exalten idees d'odi tant populistes com perilloses, els moviments juvenils i els i les joves activistes esdevenen un contrapunt absolutament necessari. Perquè deixen palès el seu inconformisme, la seva lluita i denuncia envers la inèrcia injusta i el seu tarannà crític respecte al desenvolupament econòmic, a la globalització social i financera, i a la intolerància del nord-occidentalisme enfront d'altres cultures minoritàries i/o alternatives.

Dit en altres paraules, un jovent activista, militant i inconformista que, mitjançant la seva presència als mitjans de comunicació i a les xarxes socials, mostren el seu esperit crític alhora que serveixen d'exemple per a altres joves i per a la societat civil. Un jovent que, lluny d'adaptar-se al consumisme

imposat pel mercat i a la societat neoliberal, intenta cridar la nostra atenció sobre les injustícies d'arreu del món, els desastres ecològics que el nostre desenvolupament provoca, la falta de diàleg polític que fa que els conflictes bèl·lics esclatin entre pobles, la manca de solidaritat entre les societats occidentals i les més desfavorides, el racisme, el masclisme o la discriminació envers els col·lectius vulnerables, i un llarg etcètera.

No deixa de ser rellevant que gran part dels moviments juvenils actuals siguin dirigits per dones amb pocs anys, tinguin un rang internacional, disposin d'una autonomia pròpia i una jerarquia més horitzontal. En contraposició als moviments juvenils de la primera meitat del segle xx, locals o nacionals, subordinats a altres causes (sobretot ideològiques i religioses), completament jerarquitcats i encapçalats per homes d'edat avançada, gran part dels moviments reivindicatius postmoderns incorporen una mirada feminista i, com a moviment juvenils sensibles a les discriminacions, està en el seu propi ADN que les seves màximes representants esdevinguin dones joves que encarnen els ideals i valors amb què es comprometen.

Tots aquests joves reclamen valors com ara la solidaritat, el respecte, la tolerància i la inclusió tot recordant que malgrat que el nostre món no és el millor dels mons possibles, es poden fer moltes accions, individuals i col·lectives, per fer-lo més just, sostenible i integrador. En conclusió, un jovent que ens fa prendre consciència de la il·lusió pel futur, d'un futur millor que encara és possible.